

TEGEN DE GOLVEN IN

*Lies Wesseling
& Aagje Swinnen*

Feministen in gesprek

MAZIREL PERS
Inkijkexemplaar

Feminisme wordt doorgaans voorgesteld als een serie opeenvolgende 'golven' die worden opgestuwd door telkens andere politieke agenda's. In de culturele herinnering hield de eerste golf zich bijvoorbeeld bezig met stemrecht, de tweede met abortus en de derde met een verbreding naar antiracisme en andere vormen van diversiteit. Door een dergelijke voorstelling lijkt het alsof alleen de laatste golf het hier en nu raakt en moeten opeenvolgende generaties feministen bovendien met elkaar wedijveren om maatschappelijke impact.

Tegen de golven in toont aan dat feminisme beter begrepen kan worden als een meerstromenlandschap waarin het niet zo gemakkelijk is om dammen op te werpen tussen 'toen' en 'nu' of tussen 'ouder' en 'jonger'. Door middel van interviews met vertegenwoordigers van verschillende generaties laat het zien dat feministische kwesties zelden radicaal nieuw zijn. De erfenissen van het verleden blijven beschikbaar als inspiratiebronnen voor het heden en de nabije toekomst. Daarmee creëert *Tegen de golven in* ruimte voor intergenerationale continuïteit en solidariteit.

Gesprekken met:

Asha ten Broeke, Maribel Casas-Cortés, Linda Duits, Nirmala Erevelles, Philomena Essed, Silvia Federici, Rosemarie Garland-Thomson, Rebecca Gomperts, Margaret Gullette, Jackie Kay, Fleur van Leeuwen, Selma Leydesdorff, Maaïke Meijer, Anja Meulenbelt, Emilia Roig, Renée Römken, Linn Sandberg, Conny Schreuders-Bais, Susan Stryker, Jens van Tricht, Alyosxa Tudor en May Zeidani Yufanyi.

9 789464 564686 >

Inkijkexemplaar

www.mazirelpers.nl

Tegen de golven in

Inkijkexemplaar

Tegen de golven in

Feministen in gesprek

*Lies Wesseling en
Aagje Swinnen (red.)*

MAZIREL
PERS

Inkijkexemplaar

Ontwerp omslag: ST-DUO

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

Mazirel Pers is een imprint van Walburg Pers.

ISBN 978 94 6456 468 6

e-ISBN 978 94 6456 469 3

NUR 740 | 754

© 2025 A. Swinnen & L. Wesseling, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2025 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.mazirelpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inkijkexemplaar

Inhoud

Introductie	7
<i>Lies Wesseling en Aagje Swinnen</i>	
1. De actualiteit van Dolle Mina	19
<i>Selma Leydesdorff</i>	
<i>Linda Duits</i>	
2. Abortus	41
<i>Conny Schreuders-Bais</i>	
<i>Rebecca Gomperts</i>	
3. Gendergerelateerd geweld	61
<i>Renée Römken</i>	
<i>Fleur van Leeuwen</i>	
4. Alledaags racisme	83
<i>Philomena Essed</i>	
<i>Emilia Roig</i>	
5. Intersectionaliteit	103
<i>Anja Meulenbelt</i>	
<i>May Zeidani Yufanyi</i>	
6. Handicap	125
<i>Rosemarie Garland-Thomson</i>	
<i>Nirmala Erevelles</i>	
7. Leeftijd	143
<i>Margaret Gullette</i>	
<i>Linn Sandberg</i>	
8. Zorgarbeid	165
<i>Silvia Federici</i>	
<i>Maribel Casas-Cortés</i>	

9. Trans en non-binair	187
<i>Susan Stryker</i>	
<i>Alyosxa Tudor</i>	
10. Alternatieve gezinsvorming	209
<i>Jackie Kay</i>	
<i>Asha ten Broeke</i>	
11. Mannelijkheid	229
<i>Maaïke Meijer</i>	
<i>Jens van Tricht</i>	
Biografieën van de medewerkers	251

Introductie

Lies Wesseling en Aagje Swinnen

Feminisme wordt doorgaans voorgesteld als een serie opeenvolgende ‘golven’ die worden opgestuwd door telkens weer andere politieke agenda’s. Deze agenda’s worden in de culturele herinnering versmald tot slechts één kwestie, zoals stemrecht voor de eerste golf, abortus voor de tweede golf, verbreding van feminisme naar antiracisme en verwante vormen van diversiteit voor de derde golf en online activisme voor de vierde golf. Dit zijn stuk voor stuk vergaande simplificeringen. Al voor de start van de eerste golf rond 1880 kwamen mensen op voor meer vrouwenrechten. De suffragettes van de eerste golf stredden aan het begin van de twintigste eeuw niet alleen voor stemrecht maar ook voor toegang tot hoger onderwijs, recht op vrije arbeid en seksuele zuiverheid. Met name dat laatste doet nogal gedateerd aan, maar is niet zo vreemd in een tijd waarin syfilis een gevreesde ziekte was. Ook bemoeiden ze zich intensief met hun ‘zwarte zusters’ in de koloniën, via heropvoedingspraktijken van inheemse kinderen aldaar, een praktijk waarvan we ons nu maar liever distantiëren. De tweede golf agendeerde in feite al allerlei kwesties waar de derde golf zich voor inzette, ook al gebruikten ze daar nog niet de term ‘intersectionaliteit’ voor. Het online activisme van de vierde golf is weliswaar nieuw waar het gaat om het medium, maar feministen van alle golven maakten altijd al creatief gebruik van de nieuwste media in hun campagnes.

De golf-metafoor werkt de tamelijk oeverloze discussie in de hand of we nu surfen op de vierde of misschien zelfs de vijfde feministische golf. De versmalling van de politieke agenda’s van opeenvolgende generaties feministen vervangt accentverschuivingen door nogal geforceerde breuklijnen. Hiermee wordt gesuggereerd dat alleen de laatste golf het hier en nu echt raakt. Eerdere deiningen zijn immers alweer gaan liggen. Er gaat ook een zekere druk van uit op aanstormende generaties feministen

om telkens weer een nieuwe golf te veroorzaken, willen ze er daadwerkelijk toe doen. Die druk leidt maar al te vaak tot karikaturen van voorgangers, zoals ‘alle witte feministen sluiten zwarte feministen uit’, ‘oudere feministen zijn per definitie transfoob’, ‘feministische visies van weleer zijn sowieso achterhaald’, etc. Dergelijke clichés worden versterkt doordat feministen die als boegbeelden van deze of gene golf de geschiedenis in zijn gegaan worden vastgeklonken aan de denkbeelden die ze tijdens hun *fifteen minutes of fame* aanhingen, alsof hun denken daarna volledig tot stilstand gekomen zou zijn. We hoeven slechts kort bij onszelf te rade te gaan om te beseffen hoe onaannemelijk deze suggestie is. Ieder weldenkend mens verandert door de tijden heen.

Onze bundel wil aantonen dat feminisme beter begrepen kan worden als een meerstromenlandschap waarin je niet zo makkelijk dammen kunt opwerpen tussen ‘toen’ en ‘nu’ of tussen ‘ouder’ en ‘jonger’. Cruciale kwesties verdwijnen zelden voorgoed van feministische agenda’s. De laatste perikelen rondom het recht op abortus in de Verenigde Staten maken dit pijnlijk duidelijk. Waar dit recht tot voor kort een vanzelfsprekende verworvenheid leek, is het daar weer op losse schroeven gezet, wat gemakkelijk overslaat op andere landen in de Noord-Amerikaanse invloedssfeer. De metafoor van de ‘golf’ om te verwijzen naar ‘leeftijd’ of ‘generatie’ vormt daarom niet per definitie een breuklijn tussen feministen, ook al verleidt de vooruitgangsretoriek van moderne emancipatiebewegingen activisten soms tot een zekere geringschatting van hun voorgangers. Sterker nog, feministisch engagement wint aan diepgang en verankering via *‘thinking back through our mothers’*, zoals Virginia Woolf het uitdrukte in haar essay *A Room of One’s Own* (1929), mits we ‘moeders’ hier niet te letterlijk nemen. Omgekeerd blijven oudere feministen zich ontwikkelen door hun voortgaande uitwisseling met elkaar en met jongere geestverwanten in een steeds veranderende wereld.

Wij willen de wederzijdse schatplichtigheid tussen verschillende generaties feministen blootleggen door de schijnwerper te richten op een aantal feministische kwesties en invalshoeken die al decennialang actueel zijn gebleven of op elkaar voortborduren.

Per onderwerp zijn twee feministen uit verschillende leeftijdsgroepen geïnterviewd die de desbetreffende kwestie met succes aan de orde hebben gesteld. Uiteraard zijn deze leeftijdsaanduidingen relatief: wie als 'jong' aangemerkt wordt in de ene context kan als 'oud' worden waargenomen in een andere context en vice versa. De geïnterviewden zijn niet rechtstreeks met elkaar het gesprek aangegaan, maar ze hebben wel op dezelfde vragen geantwoord. Vaak verwijzen ze naar elkaar waardoor patronen van wederzijdse beïnvloeding en inspiratie zichtbaar worden. Het accent valt hierbij op hun ontwikkelingsgeschiedenis: wat heeft hen tot feminist gemaakt en hoe hebben ze zich sindsdien ontwikkeld? Daarnaast heeft hun onderwerp-specifieke expertise ruime aandacht gekregen. De gesprekken zijn per kwestie door dezelfde interviewer(s) afgenomen, een enkele uitzondering daargelaten. Bij de vertaling en bewerking van interviews van het Engels in het Nederlands hebben we zo dicht mogelijk proberen aan te leunen bij de begripsmatige voorkeur van de geïnterviewde.

De interviewers zijn (of waren) allen verbonden aan het Centrum voor Gender en Diversiteit van de Universiteit Maastricht. Het betreft hier feministen van diverse pluimage die hun zwaartepunt hebben liggen bij verschillende aspecten van het intersectionele spectrum (gender in relatie tot seksualiteit, ras, klasse, handicap en leeftijd). De internationale samenstelling van het Maastrichtse Centrum voor Gender en Diversiteit zie je terug in de selectie van de gesprekspartners.

Achtereenvolgens komen de volgende onderwerpen en gesprekspartners aan de orde:

De actualiteit van de tweede golf

Selma Leydesdorff, Dolle Mina van het eerste uur, recapituleert waar het deze beweging destijds om te doen was en hoe zij zichzelf sindsdien heeft ontwikkeld als feministische historica op het gebied van oral history, een geschiedkundige benadering die stemmen van gemarginaliseerde groepen laat opklinken. Publicist Linda Duits vertelt hoe zij in de apolitieke jaren 1990

toch feminist werd en hoe haar strijdpunten samenhangen met de agenda van de jaren 1970. In lijn met haar boek *Dolle mythes: Een frisse factcheck van feminisme vroeger en nu* (2017) prikt zij de halve waarheden en hele leugens omtrent Dolle Mina door die in de jaren 1990 opgeld deden en tot op heden voortleven.

Abortus

Twee vrouwen uit de praktijk vertellen over de obstakels en mogelijkheden die zij tegenkwamen in hun uitoefening van dit mensenrecht: de arts Conny Schreuders-Bais, die in de jaren 1970 vooropliep in de medische abortushulpverlening, en Rebecca Gomperts, initiator van de organisatie Women on Waves, die zwangerschapsonderbreking mogelijk maakt voor zwangeren in landen waar abortus illegaal is.

Gendergerelateerd geweld

Geweldsvormen zoals verkrachting en femicide zijn een hardnekkig maatschappelijk probleem. Sinds het begin van de jaren 1990 heeft criminologe Renée Römken zich ingespannen om gendergerelateerd geweld aan te kaarten middels een groot aantal wetenschappelijke en journalistieke publicaties. Vanuit haar expertise heeft zij een leidende rol gespeeld in de regulering en bestrijding van dit probleem in Europa als onderzoeker en adviseur van de Verenigde Naties, de Raad van Europa en de Europese Commissie. Fleur van Leeuwen houdt zich als juriste bezig met deze netelige problematiek, onder andere als onderzoeker bij Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis te Amsterdam. Zij werkt op het snijvlak van internationaal recht, feministische theorie en mensenrechten. Beiden benadrukken dat het van het hoogste belang is om geweld op basis van gender in zijn genderspecificiteit te benoemen en te bestrijden, in plaats van het onder algemene noemers te vatten zoals 'huiselijk geweld' of 'doodslag'.

Alledaags racisme

Philomena Essed, die vanaf de jaren 1980 als een van de eersten op de alledaagsheid van racisme in de Nederlandse samenleving

wees, opent dit thema. Inmiddels zijn haar inzichten wijdverbreid in het hedendaagse feminisme, maar blindheid voor de eigen racistische vooroordelen en wit privilege heerst nog volop in de West-Europese samenleving en politiek, zoals de Frans-Duitse publicist Emilia Roig, auteur van de bestsellers *Why We Matter: Das Ende der Unterdrückung* (2010) en *Das Ende der Ehe: Für eine Revolution der Liebe* (2023), benadrukt.

Intersectionaliteit

Het kruispuntdenken kwam op in de jaren 1970 in het FemSoc (Feministen voor het Socialisme), dat de aandacht vestigde op de wisselwerkingen tussen gender en klasse. De Combahee River Collective, een groep van zwarte feministen in de Verenigde Staten, wees al in 1974 op het belang van ras in de onderlinge versterking van de verschillende parameters van discriminatie. Anja Meulenbelts lange verbintenis met feminisme, socialisme, antiracisme en Palestijnse vrouwen heeft deze benadering van meet af aan uitgedragen in Nederland. De sociale wetenschapper May Zeidani Yufanyi vertelt over hun activisme voor grotere bewustwording van de samenhang tussen seksisme, racisme en klasse. Hierbij gaat die uitvoerig in op hun positie als islamitisch feminist in Berlijn, in lijn met Meulenbelt, die ook de al dan niet bevrijdende rol van religie voor het feminisme aansnijdt.

Handicap

Rosemarie Garland-Thomson is leidend geweest in de verspreiding van het inzicht dat het niet een handicap is die iemand beperkt maakt, maar wel de manier waarop de samenleving omgaat met mensen die leven met een handicap. Zij stond zo mede aan de wieg van wat we het sociale model in *disability studies* zijn gaan noemen. Garland-Thomsons werk focust vooral op visuele cultuur en laat zien hoe de positionering van gehandicapte lichamen parallellen vertoont met de manier waarop vrouwenlichamen historisch gezien werden gemarginaliseerd en gestereotypeerd. Nirmala Erevelles bouwt voort op het intersectionele werk van Garland-Thomson. Ze stelt dat mensen

van kleur en mensen in armoede onevenredig vaak worden geconfronteerd met handicaps vanwege structurele factoren zoals geweld en gebrekkige toegang tot gezondheidszorg. Voor Erevelles is handicap een kwestie van sociale rechtvaardigheid. Ze maakt gebruik van de zogenaamde *crip theory* – een benadering die vertrekt van de belichaamde ervaring van handicap en de kennis die eruit voortkomt – om vraagtekens te plaatsen bij maatschappelijke normen die bepalen wat als ‘normaal’ of ‘gezond’ wordt gezien.

Leeftijd

Feministen hebben pas laat ingezien dat leeftijd een belangrijke identiteitsmarkeerder is die in intersectionele analyses moet worden meegenomen. Net zoals handicap is het een zogenaamde *movable marker*: als we lang genoeg leven, krijgen we er automatisch mee te maken. Margaret Gullette is een grondlegger van *age studies* – soms ook *aging studies* genoemd – en de bekendste *age critic* die schrijft voor het bredere publiek. Een van haar gevleugelde uitspraken is dat *‘we are aged by culture’*. Dit betekent dat leeftijd niet zomaar een getal is, maar dat er allerlei culturele betekenissen en normen aan worden toegeschreven die we hebben geïnternaliseerd en zijn gaan belichamen. De *decline narrative* is het dominante betekenismodel voor ouderdom in de westerse cultuur, met de stigmatisering van fragiele ouderen tot gevolg. Vrouwen worden sneller ‘oud gemaakt’ en afgeschreven dan mannen. Ook Linn Sandberg, een Zweedse feministische onderzoeker, ontrafelt de veronderstelling dat ouderdom alleen maar achteruitgang betekent of haar ogenschijnlijk positieve maar even discriminerende evenknie ‘succesvol ouder worden’. Dit neoliberale ideaal schrijft voor dat ouderen zelfstandig, gezond en productief moeten blijven door de ‘juiste’ leefstijl aan te nemen. Hierdoor worden fysieke en vooral cognitieve neergang in de vorm van dementie en de afhankelijkheid die daarbij komt kijken bronnen van angst en afkeer. Sandberg daarentegen schrijft over dementie als een radicaal andere vorm van zijn vanuit een queer perspectief.

Zorgarbeid

De Italiaanse academica en activiste Silvia Federici ijvert al meer dan vier decennia voor brede erkenning van reproductief werk, oftewel zorgtaken als arbeid. Ze richtte in 1972 met Mariarosa dalla Costa en Selma James het International Feminist Collective op, dat strijdt voor salariëring van zorgarbeid. Zoals de fabriek de klassieke plek voor de uitbuiting van arbeiders is, zo is volgens haar het huis de plek bij uitstek voor de uitbuiting van zorgwerkers. Maribel Casas-Cortés zet dit reproductief feminisme voort vanuit Spanje door de schijnwerper te richten op personen die reproductieve arbeid verrichten aan de onderkant van de samenleving, zoals ouders, schoonmakers, mantelzorgers, sekswerkers of nanny's. Dit alles in directe samenspraak met deze doelgroepen zelf. Emancipatiestrijd betekent voor hen niet alleen gelijke vertegenwoordiging van achtergestelde groepen in de hogere maatschappelijke functies, maar vooral ook opwaardering en fatsoenlijke beloning van alle werkzaamheden die essentieel zijn voor het in stand houden van het leven.

Trans en non-binair

De baanbrekende publieke intellectueel Susan Stryker zet uitvoerig uiteen hoe 'trans' en 'transing' de bevrijding van allen uit versteende genderrollen dienen, ook al gaat slechts een klein percentage personen daadwerkelijk in medische transitie. De gedachte dat genderrollen sociale constructies zijn wordt tot in het uiterste doordacht en in praktijk gebracht door trans- en non-binaire personen. Stryker leidt het TEN:TACLES Initiative (Transgender Educational Network: Theory in Action for Creativity, Liberation, Empowerment and Service), dat bruggen slaat tussen trans-georiënteerd hoger onderwijs en de maatschappelijke praktijk. De Roemeens-Britse non-binaire migrant Alyosxa Tudor beklemtoont hoe trans en non-binaire posities van meet af aan een integraal onderdeel zijn geweest van, in plaats van een bedreiging voor, het feminisme. Antitrans feminisme is volgens hen antifeminisme.

Alternatieve gezinsvorming

Als genderrollen niet in beton gegoten zijn, dan dringt de vraag zich op wat de implicaties hiervan zijn voor het gezin als instituut. De zwarte Schotse dichteres Jackie Kay werkt vanuit haar levenservaring als geadopteerde het idee van *chosen families* ('gekozen families') uit, als gelijkwaardig alternatief voor genetische verwantschap. Journalist Asha ten Broeke vertelt hoe zij als biseksuele vrouw samen met haar biseksuele partner hun opgroeiende dochters proberen te vrijwaren van opgelegde normen inzake gender of seksualiteit.

Mannelijkheid

Mannelijkheid als sociaal-cultureel repertoire is per definitie problematisch, zo betoogt de schrijver Maaïke Meijer in haar boek *Radeloze helden: Beelden van mannelijkheid in literatuur en film* (2023), omdat het mannen geen enkele ruimte biedt om kwetsbaarheid en verlies te erkennen en te accepteren. Deze ontkenning gaat onvermijdelijk gepaard met psychisch en soms ook fysiek geweld, gericht tegen de eigen persoon en vaak ook die van anderen. Jens van Tricht, oprichter en directeur van Emancipator, een organisatie die zich richt op de educatie van jongens en mannen, ontvouwt een aanverwant perspectief: mannen worden slechts een zeer beperkt emotioneel repertoire en daarmee een gemankeerde menselijkheid toegestaan. Assertiviteit, competitiedrang, agressie en lust mogen wel; onzekerheid, verdriet of rouw mogen niet. Volgens van Tricht hebben ook mannen veel te winnen bij feminisme.

Bij de keuze van onderwerpen en gesprekspartners hebben we ons laten leiden door het streven om de breedte van het intersectionele spectrum zo veel mogelijk recht te doen: gender, ras, etniciteit, klasse, seksualiteit, handicap, leeftijd en religie. Toch kunnen we geen aanspraak maken op volledigheid. Feministische kunstenaars komen bijvoorbeeld slechts zijdelings in beeld, het debat over de representatie van vrouwelijke seksualiteit en de tegenstelling tussen het pro- en antipornografische kamp

valt er grotendeels uit, discussies omtrent de gelijke vertegenwoordiging van vrouwen in hogere maatschappelijke functies komen alleen terloops ter sprake, terwijl ook de geschiedenis van vrouwen- en genderstudies in het hoger onderwijs een apart hoofdstuk waard was geweest. Het valt immers op dat vele spraakmakende feministische opinieleiders mede door dat hoger onderwijs zijn gevormd en dikwijls ook zelf hun sporen op dit gebied hebben verdiend. We menen echter dat we met deze selectie voldoende aspecten hebben aangesneden om een aantal continuïteiten in het feminisme vanaf de jaren 1970 bloot te kunnen leggen die 'oudere' en 'jongere' feministen met elkaar verbinden:

Kruispuntdenken komt al in de jaren 1970 op en leeft voort als een van de belangrijkste inspiratiebronnen voor feministen nu. Zodoende bestaat er een brede consensus over het inzicht dat feminisme niet alleen over vrouwen gaat.

Feminisme gaat over structurele oftewel systemische ongelijkheid. Onze gesprekspartners zijn feminist geworden doordat ze dikwijls op jongere leeftijd getuige waren van zo'n ongelijkheid in de nabije omgeving of in het eigen leven.

Deze systeemkritiek vertaalt zich op theoretisch vlak in aanhoudende pogingen om voorbij denken in binaire tegenstellingen tussen man versus vrouw, hetero versus homo, gezond versus gehandicapt, jong versus oud te geraken, waarbij begrippen zoals 'queer', 'crip' en 'trans' een sleutelrol vervullen.

Emancipatie is geen lineair proces: je kunt je moeizaam bevochten vrijheden zo weer kwijtraken. Feministen kunnen zich dus beter niet tegen elkaar uit laten spelen door krachten die deze vrijheden willen beperken.

Het feministische streven naar gelijke behandeling moet zich niet enkel blindstaren op de 'bovenkant' van de samenleving

(gelijke vertegenwoordiging in de hogere functies) maar zeker ook op de 'onderkant' en de marge.

Jongere feministen lijken weinig moeite te hebben om op genereuze wijze hun voorgangers te erkennen. Omgekeerd hechten oudere feministen veel waarde aan contacten met jongere feministen en laten ze zich door hen inspireren.

Het is evident dat feministische voorgangers ook mee evolueren met de tijd. Oudgedienden zoals Anja Meulenbelt, Philomena Essed of Susan Stryker zijn nog even productief als altijd, en publiceren tot op de dag van vandaag spraakmakende boeken en artikelen over uiteenlopende, dikwijls nieuwe onderwerpen en/of wenden andere methodes aan om hun doelen te bereiken.

De grootste uitdagingen en daarmee gepaard gaande controversen nu betreffen de vraag of de categorieën 'man' en 'vrouw' nog gehandhaafd kunnen worden. Queer, trans en crip feministen doen ze het liefst in de ban. Voor bestrijders van gendergerelateerd geweld en misleidende mannelijkheidsidealen daarentegen kunnen we wel willen dat we die categorieën opheffen, maar is dat wensdenken zolang ze nog zulke reële effecten sorteren. Feminisme te verspreiden onder alle lagen van de bevolking is een andere uitdaging. Gezamenlijk optrekken met diegenen die zich aan de onderkant van de samenleving bevinden is zo mogelijk nog moeilijker dan doordringen in de bovenlagen. Wie in een precaire situatie leeft, heeft ook minder mogelijkheden om de stem te laten klinken en gehoor te vinden. Spreken 'namens' deze personen ontspooit gemakkelijk in weer de zoveelste vorm van dominantie. Een feministische houding vereist daarom een voortdurende reflectie op hoe we niet over maar met mensen praten – *never about them without them*.

Feminisme is als de Processie van Echternach, zo wordt verderop in deze bundel gesteld: drie stappen vooruit, twee stappen achteruit. Historici verschillen van mening of deze – van origine middeleeuwse – processie ooit zo gelopen is. Vermoedelijk komt

deze aanname voort uit het gegeven dat de processie in het teken staat van de heilige Willibrord, wiens hulp werd ingeroepen bij de genezing van epilepsie en chorea van Sydenham, aandoeeningen die zich manifesteren in erratische, oncontroleerbare bewegingen. Hoe dit ook moge zijn, de Processie van Echternach die sinds 2010 op de Unesco-lijst van immaterieel erfgoed staat, ook wel 'Dansprocessie' of 'Springprocessie' genoemd, is een feestelijke aangelegenheid. De deelnemers springen synchroon, op de maat van marsmuziek, van het ene been op het andere. Uiteindelijk gaat de processie vooruit, zij het afgeremd door de links-rechtsbewegingen. De dansers zijn losjes met elkaar verbonden doordat ze ieder een punt van een witte zakdoek vasthouden. Dit lijkt ons een beter beeld van het feminisme dan de golf-metaforiek: in de kern van de zaak is feminisme een feestelijke aangelegenheid die het verschil viert in onderlinge verbondenheid van allen die zijn weggezet als 'anderen'. Hoog-, mooi- of ver-springen is niet vereist, gebreken en tekortkomingen mogen er zijn, religie is niet noodzakelijkerwijs de vijand, rangen en standen, kleur of gender gaan anders wegen. Feminisme is voor iedereen en uiteindelijk worden we er allemaal beter van, zij het langs kronkelende stromen.

Wij willen graag onze dank uitspreken aan al wie heeft bijgedragen aan de totstandkoming van dit boek: de geïnterviewden voor hun inzichten, tijd en blijvend engagement; onze collega's die hebben geïnterviewd, getranscribeerd, bewerkt, ingekort en vertaald en dit gedurende een periode van verschillende jaren, het Centrum voor Gender en Diversiteit en de Faculteit Cultuur- en Maatschappijwetenschappen van de Universiteit Maastricht voor de financiële ondersteuning en Mirte Liebrechts van Mazirel voor haar enthousiasme voor dit project en toewijding aan de feministische zaak.